

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

ДМИТРО ЛЕОНТЬЄВ,

доктор психологічних наук, професор факультету психології Московського державного університету імені М.В. Ломоносова

Казка про справедливість

Про справедливість люди, особливо знедолені, невтомно мріють і говорять з давніх-давен. Справедливість — одна із незаперечних людських цінностей. Важко уявити собі людину, котра сповна розуму казала би, що справедливість — це неправильно, несучасно, шкідливо тощо.

На жаль, ми звикли вимовляти численні пафосні слова (і це в тому числі), зовсім не замислюючись про смисл, який у них вкладаємо. У результаті виникають, за слухним визначенням фахівців із масової комунікації, “слова, що не відкидають тіні”, слова без змісту, що гучно звучать, але їхнього змісту не вловити. І якщо запитати людей, які вимагають справедливості, що вони під цим розуміють, то найімовірніше почуємо: “Ну як? Щоб чесно. Загалом щоби порівну, по справедливості”.

Не дуже ясно. Спробуймо розібратися від початку.

Розпочнімо з того, що у природі такої речі, як справедливість, не знайдеш. Сила, інші ресурси і чесноти розподілені вкрай нерівномірно, а Пан Природний Відбір не жаліє тих, кому не поталанило. До кого можна апелювати, якщо вовки регулярно їдять зайців, а ті не можуть відповісти їм тим самим? Лишень до Бога — зі скаргами на несправедливий устрій світу. Але сусальна картинка різних видів живих істот в едемському саду, які не карають одна одну за недостатню силу, спритність і моторність, мала би своїм наслідком те, що вся еволюція завмерла би і ми б ніколи не з’явилися на світ. Отже, справедливість — суто людський винахід.

Найбільш, мабуть, опукла ситуація, в якій постає проблема справедливості, — це розподіл їжі між дітьми в сім’ї. Щоб усім дісталось порівну,

нікого не образили, щоб мазунчикам не дісталися привілеї (таке трапляється). Від кого вимагають справедливості? Ясна річ, від глави сімейства, від того, хто розподіляє. Саме від нього залежить, справедливо вийде чи ні. І виникає головний парадокс: щоб усе було справедливо, має бути вища інстанція, наділена повноваженнями контролювати і забезпечувати справедливість. Гарант, котрий стоїть над іншими. Глава сім'ї, батько або мати сімейства. Якщо дорослі нарікають на несправедливість, вони звертаються до Бога як верховного гаранта або, якщо мислять конкретніше, до монарха чи іншого представника влади. Сама по собі справедливість не виникає.

Зрештою запановує ситуація, успішно апробована (із сумним результатом) не лише в Радянському Союзі, а й у багатьох країнах Європи і міжнародних організаціях: турбота про справедливість із невблаганною необхідністю призводить до створення апарату розподілу благ, що набуває серйозних привілеїв і підноситься над клієнтами, яких він “обслуговує”, споживаючи неабияку частку тих благ, що розподіляються між іншими. Навряд чи це ідеал справедливості. І чим більше народ вимагає справедливості, тим більше він опиняється в залежності від її гарантів.

Справедливість — це ідеал, під кутом зору якого ми можемо оцінити реальність, але якому реальність безпосередньо відповідати не може. Це Царство Боже на Землі, яке нездійсненне. Щоб досягти його, треба змінити природний перебіг життя. Сімдесятирічний експеримент з насильницького впровадження такого ідеалу одні люди згадують із ностальгією, а інші — зі здриганням, однак одне є неспростовним: радянський експеримент був спробою розбудови штучного життя і виведення штучних людей. Багатьом подобалося: в акваріумі риби куди комфортніше й ситніше, ніж у річці. Але лише за умови, що хтось регулярно підсипає корм і міняє воду. Сам акваріум без хазяїна жити не в змозі.

Про штучність упровадження справедливості на Землі свідчить те, що всі утопічні спроби її встановлення оберталися антиутопіями — рівність можлива лише у злиднях. Ще одна яскрава ілюстрація абсурдності формальної справедливості — притча про Соломоновий суд. Взірцем формальної справедливості виступає рішення розрубати навпіл дитину, за яку сперечаються дві жінки, щоб жодна не образилася, й хитромудре розв'язання Соломоном цієї ситуації жодним чином не може, на жаль, правити за універсальний алгоритм.

Виходить, справедливість — це лише казка для дітей? Не зовсім. Справедливість для дорослої людини — це передусім співвимірність докладених нею зусиль і віддачі. Людина, яка докладає більше зусиль за решту, але отримує менше, відчуває несправедливість такого стану речей, хоча це не можна точно виміряти, та й не треба. Але про таку справедливість може говорити лише людина, яка щось робить, а не та, яка лишень отримує. До того ж людина не запитує про справедливість доти, доки ця невідповідність не стає просто кричущою. Несправедливість очевидна, її значно легше зафіксувати, тоді як справедливість — це невловимий Синій птах.

Отже, вимога справедливості по-людському зрозуміла, однак це інфантильна вимога, котру жодним чином не можна реалізувати буквально. Адже перший крок до її встановлення — створення ситуації наперед відомої не-

рівності, делегування деякому гаранту особливих повноважень щодо розподілу. Справедливості вимагають здебільшого люди, не занадто здатні власними зусиллями забезпечити себе. Утім, запорука реальної, “дорослої” справедливості — суспільні відносини, за яких те, що людина вкладає, повертається до неї в адекватній пропорції, з урахуванням певного розумного перерозподілу на користь тих людей, які з об’єктивних причин себе забезпечити не можуть. Дорослі не розмінюються на дрібниці.